

Dövényi Zoltán

A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás néhány területi aspektusa

Some Regional Aspects of International Migration Concerning Hungary

In the study some territorial aspects of international migration also affecting Hungary are outlined. Areal distribution of ca 110 thousand foreign citizens staying in the country at a given moment is characterised by a great concentration: nearly half of them live in Budapest and its surroundings. A further feature is a high level of urbanisation: ca four-fifth of the foreigners are urban dwellers. A similar spatial pattern is shown by those having succeeded to obtain Hungarian citizenship.

Due to its geographical setting Hungary is located at the crossroads in Europe and most routes of international migration lead across the country. This configuration is represented by a model (Figure 4).

1. Bevezető megjegyzések

A szocializmus időszakát jellemző „szélcsend az országhatárokat átlépő vándorlásokat is jellemezte, a szocialista országok – köztük Magyarország is – igyekezett elkerülni, hogy területükön nagyobb számú „idegen”, azaz külföldi állampolgár tartózkodjon. Az 1980-as évek végén kezdődő rendszerváltozások azután ezen a téren is komoly változásokat hoztak, s a leomló vasfüggöny maga alá temette a szocialista migrációs politikát is.

Az átjárhatóvá vált határok azzal a következménnyel jártak, hogy Magyarország ismét bekapcsolódott a nemzetközi vándorlás áramlataiba – viselve annak minden előnyét és hátrányát. A különböző folyamatok keretében Magyarországra került külföldiek megnövekvő száma rögtön felkeltette a tudomány embereinek a figyelmét is, így az elmúlt másfél évtizedben a témának eléggé kiterjedt szakirodalma is született. Ennek minden pozitívuma mellett meg kell azonban állapítani, hogy a nemzetközi vándorlásokkal foglalkozó hazai kutatások több szempontból is egyenetlenek, a témakör egyes aspektusai jól megkutatottak, mások viszont homályban, de legalábbis árnyékban maradtak.

Az utóbbiak közé tartozik a nemzetközi vándorlás területi aspektusainak feltárása, ahol eddig meglehetősen kevés vizsgálat történt. A jelen tanulmány ezen próbál segíteni, felvillantva a téma néhány regionális jellemzőjét. A tanulmány terjedelme miatt itt lényegében csak izelítőt lehet nyújtani, ezt viszont néhány térkép és ábra segítségével – ily módon is küzdve korunk túltengő verbalizmusa ellen.

2. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok területi megoszlása

Mivel a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlásban a bevándorló külföldiek száma évről évre meghaladja az elvándorlókét, így a legálisan tartósan itt élő külföldi állampolgárok száma bizonyosan meghaladja a százezret, csak éppen azt nem tudjuk pontosan, hogy mennyivel. A bevándorlási többlet következtében az 1990-es években folyamatosan nőtt a Magyarországon tartózkodó külföldiek száma, s 2000-ben már meghaladta a

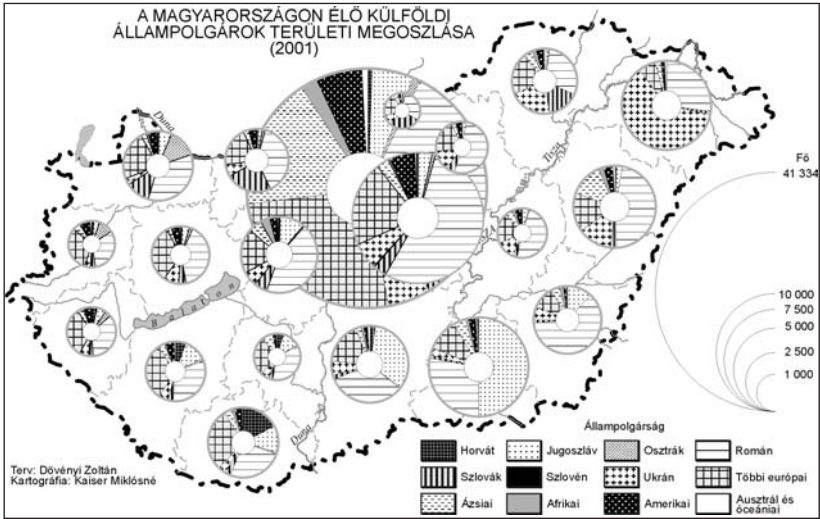
153 ezret. A következő évben azonban változott a statisztikai rendszer, így a külföldiek számát 2001-ben már csak 110 ezerre tették.

Ezt a problémát a témával foglalkozó kutatások csak meglehetősen nehezen tudják kezelni. Itt arról van szó, hogy a folyamatokat nem lehet megfelelően értelmezni, mert az adatsorokban van egy olyan törés, ami nem tényleges változásokhoz, hanem a statisztikai rendszer módosulásához kapcsolódik. Ebben a helyzetben több mutató esetében is azt lehet tenni, hogy a 2000-es év utáni időszakra koncentrálunk, s nem vagy csak korlátozottan teszünk összehasonlításokat a korábbi eseményekkel és folyamatokkal.

A fenti probléma miatt csak egy időpontban mutatjuk be a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok területi megoszlását. A korábbiaktól eltekintve 2002 elején erre az alábbi főbb sajátosságok állapíthatók meg:

- A több mint 116 ezer külföldi állampolgár közel fele a fővárosban és Pest megyében élt, az utóbbi azonban jórészt a budapesti agglomerációt jelentette. Így a Magyarországon élő külföldiek jelentős része az ország meglehetősen kis területére koncentrálódik.
- Az ország többi megyéje a budapesti agglomeráció értékeitől messze elmarad, ötezer-nél több külföldi állampolgár csak Csongrád és Szabolcs-Szatmár-Beregen élt, ugyanakkor Vas, Tolna, Nógrád és Heves megyében számuk még a kétezret sem érte el.
- A különböző országokból származó külföldi állampolgárok eltérő mértékben koncentrálódnak az ország egyes térségeiben, ezért több jellegzetes típus különíthető el ebből a szempontból.
- A messze legnagyobb tömeget adó román állampolgárok az ország minden megyéjében jelentős csoportot alkotnak, s csak Csongrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében nem álltak az első helyen. Fő „szállásterületük” a főváros és környéke, a román határ mellékén viszont nem túlságosan magas a számuk.
- Ezzel ellentétben az ukrán, a szlovák és a jugoszláv állampolgárok elsősorúan a területük az illető országgal szomszédos megye, azaz Szabolcs-Szatmár-Bereg, Győr-Moson-Sopron és Csongrád.
- A legnagyobb koncentrációs érték a kínai állampolgárok esetében figyelhető meg: a populáció több mint 4/5-e a fővárosban honos.
- Az Európai Unióból származó külföldiek esetében meglehetősen határozott Nyugat–Kelet dichotómia jelentkezik, azaz ez a csoport főleg az ország nyugati részén (beleértve a fővárost és környékét) telepedett le, a keleti országrészben a számuk jóval kisebb.
- A külföldiek lakóhelyét nézve magas urbanizációs szint mutatható ki, azaz elsősorban városlakók, s csak valamivel több mint 1/5-ük él községekben. Ez jóval alacsonyabb érték, mint ami a magyar lakosság körében megfigyelhető (1. ábra).

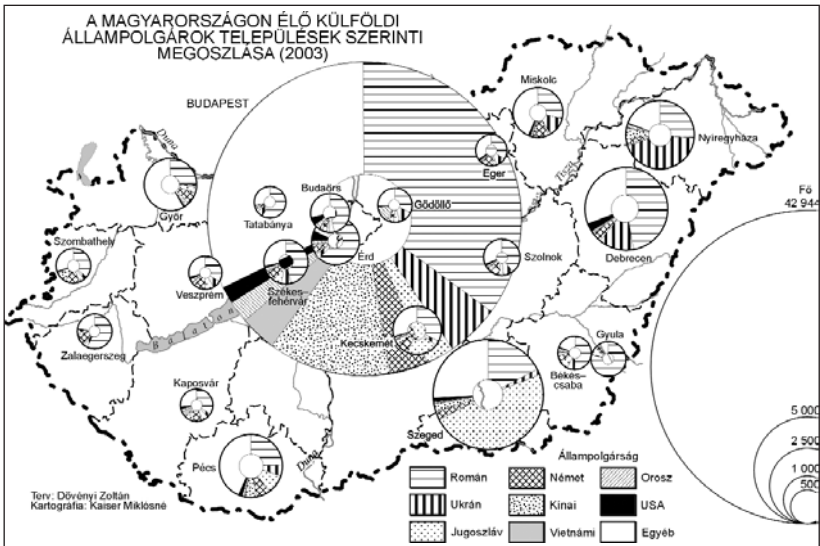
A Magyarországon élő külföldiek elhelyezkedése azonban nemcsak területileg differenciált, hanem a befogadó települések alapján is. Ebből a szempontból lényeges, hogy a külföldi állampolgárok által leginkább preferált települések csak részben követik a településhálózat hierarchikus rendjét. Budapest helyzete ebből az aspektusból is egyértelmű, mivel az ország fővárosa egyben a külföldi állampolgárok legnagyobb befogadója is. A fővárosi agglomeráció fontosságát jelzi ugyanakkor, hogy a legtöbb külföldit befogadó települések közé három olyan város is be tudott kerülni, amelyek sem népességszámuk, sem pedig központi helyi szerepkörük miatt nem tartoznak a hazai városhálózat élvonalába (Budaörs, Érd, Gö-

döllő). Hasonló felértékelődés figyelhető meg Gyula esetében is, ahol az egykori megyeszékhely ebből a szempontból paritásban van a jelenlegi megyeközpont Békéscsabával.

1. ábra

Csak a legnagyobb befogadó településeket figyelembe véve érzékelhető aszimmetria. Ez abban mutatkozik meg, hogy a főváros után következő városok mind az Alföldön és országhatárhoz viszonylag közel helyezkednek el. Közülük is kiemelkedik Szeged, ahol

mintegy hatezer külföldi állampolgárt regisztráltak. A Kárpátaljáról érkező bevándorlás jelentős növekedését jelzi Nyíregyháza élbolyba emelkedése ebből az aspektusból (2. ábra).

2. ábra

A Magyarországon huzamosan élő külföldiek anyanyelvi, illetve nemzetiségi megoszlásáról hosszabb ideig nem voltak átfogó adatok. Az mindenki által elfogadott volt, hogy az itt élő külföldiek többsége magyar nemzetiségű, illetve anyanyelvű, ezt azonban nem lehetett megalapozottan számszerűsíteni. Ebből a szempontból jelentős változást hozott a 2001-es népszámlálás, aminek keretében felvételre került az állampolgárság anyanyelv és nemzetiség szerinti összetétele is. Mivel az adatokat megyei szinten is publikálták, így végre lehetőség nyílt a problémakör regionális jellemzőinek bemutatására.

A népszámlálás végül is több mint 87 ezer külföldi állampolgár *anyanyelvi megoszlásáról* közölt információkat, beleértve a nem válaszolókat és az ismeretleneket is. Ebben a körben a kettős állampolgárok nem szerepelnek, ezért kisebb a mutató értéke az általában emlegetett 110 ezer körüli számnál.

Ennek a 87 ezer külföldinek közel 2/3-a (65,0%) magyar anyanyelvűnek vallotta magát, a nem válaszadók és ismeretlenek utáni több mint 72 ezres sokaságból pedig még ennél is nagyobb, 78,3% az arányuk. A magyar anyanyelvűek külföldiek közötti meghatározó súlyát egyértelműen jelzi, hogy a második helyen álló németek aránya teljes sokaságból mindössze 5,4%, ezt követően a románoké pedig csak 3,3%. Említést érdemel még a kínaiak 2,6%-os és az ukránok közel 2%-os részesedése.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy minden megyében és Budapesten is a magyar anyanyelvűek voltak többségben a külföldi állampolgárok között, a területi különbségek azonban meglehetősen nagyok: miközben a fővárosban részesedésük alig haladja meg az 50%-ot, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több mint 82%. Ebből az aspektusból egyfajta Kelet–Nyugat kettősség is megfigyelhető: az Alföldön – főleg az országhatár melletti megyékben – a magyar anyanyelvűek aránya magasabb, mint a Dunántúlon. Fordított a helyzet a második helyen álló németek esetében, mivel ők arányaiban inkább a Dunántúlon képviselnek nagyobb súlyt. Mindez jól jelzi a két csoport eltérő migrációs irányait. Ugyancsak a vándorlási irányokkal van összefüggésben az ukránok magasabb aránya Szabolcs-Szatmár-Beregben, a románoké a Dél-Alföldön, a horvátoké a Dél-Dunántúlon.

Budapest szerepe külön említést érdemel a külföldiek anyanyelv szerinti összetétele alapján is. A főváros súlya nemcsak az itt élő külföldiek száma, hanem szerkezete alapján is meghatározó. A Budapesten élő külföldiek anyanyelvi struktúrája jóval differenciáltabb, mint a megyéké, jó néhány anyanyelvi csoport szinte csak itt él (pl. afrikai, arab, görög, modern héber, örmény).

A Magyarországon élő külföldi állampolgárok társadalmi-gazdasági hatásának megítélésénél lényeges szempont a *korszerkezetük*. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy hazánk demográfiai tartalékai már korábban kimerültek, így különösen nagy szükség van a fiatalos korstruktúrájú csoportokra még akkor is, ha létszámuknál fogva nem lehetnek képesek alapjában megfordítani a kedvezőtlen demográfiai folyamatokat.

Folyamatában nézve a Magyarországon élő külföldiek korszerkezetét, az idősök arányának növekedése a leginkább feltűnő. Ennek következtében az őshonos népesség és a külföldiek korszerkezete közeledik egymáshoz, így az említett demográfiai előny is csökken.

Amint az a munkára orientált közösségeknél megszokott, a nálunk élő külföldieknél is alacsony a gyermek- és fiatalkorúak aránya: a 23,3%-os országos átlaggal szemben mindössze 15, 0%. A területi különbségek hasonló nagyságrendűek, mint a 60 évesnél

idősebbek esetében: Veszprém megyében 10,5%, Szabolcs-Szatmár-Beregben viszont 23,7% a 19 évesnél fiatalabbak aránya. Az ukrán és a román határ mentén végig magasabb a fiatalok aránya az átlagosnál, s mivel ebben az övezetben az idősek részesedése is átlag feletti, itt szükségszerűen viszonylag alacsony a munkaképes korú népesség aránya. Az ellenkező pólust a főváros és környéke jelenti, ahol az idős- és fiatalok aránya egyaránt alacsonyabb az átlagosnál, ennek megfelelően a munkaerő-potenciál pedig nagyobb.

3. Magyarország új állampolgárai területi megközelítésben

A nemzetközi vándorlás egyik fontos következménye, hogy 1990–2001 között több mint százezer személy kapta meg a magyar állampolgárságot. Ez évi átlagban közel tízezer új állampolgárt jelent, miközben a rendszerváltás előtt még ennek az 1/10-e sem volt a mutató értéke.

Mivel Magyarország népességszáma 1981 óta folyamatosan csökken, az új állampolgárok valamit javítanak a kedvezőtlen népesedési helyzeten. A mérlegen az is javít, hogy ebben az időszakban csak kevesebb, mint 13 ezren mondtak le a magyar állampolgárságról. Ezt annál is inkább fontos kiemelni, mert a rendszerváltás táján volt olyan aggodalom, hogy tömegesen fognak végérvényesen háttal fordítani az országnak. Ez szerencsére nem következett be.

Az új állampolgárok előző állampolgárságát nézve egyértelműen kitűnik, hogy ez egy kevésszereplős játszma. Ebből a szempontból Magyarország mindössze néhány olyan szomszédos ország számára érdekes, ahol nagyobb számban élnek magyarok. Ezt egyértelműen jelzi, hogy az 1993–2001 között magyar állampolgárságot kapott mintegy 76 500 személy közül közel ötvenezer (64,5%) korábban román, több mint 9200 (12,0%) jugoszláv, mintegy 5700 (7,5%) pedig ukrán állampolgár volt. Még a negyedik helyen álló Oroszország 3786 fő, 4,9%) esetében is minden bizonnyal az innen származó új állampolgárok többsége magyar anyanyelvű.

A fenti négy országból regrutálódott új állampolgáraink közel 90%-a, így a világ többi részére alig több mint 1/10 jutott. A földgolyó túlnyomó részéről megnyilvánuló csekély érdeklődést jól jelzi, hogy ebben az időszakban az egész Európai Unióból alig több mint hatszázan vették fel a magyar állampolgárságot. Az itt élő kínaiak is csak kivételesen lesznek állampolgáraink (1993–2001: 29 fő), ennél még a vietnamiak is jobban érdeklődnek (162 fő).

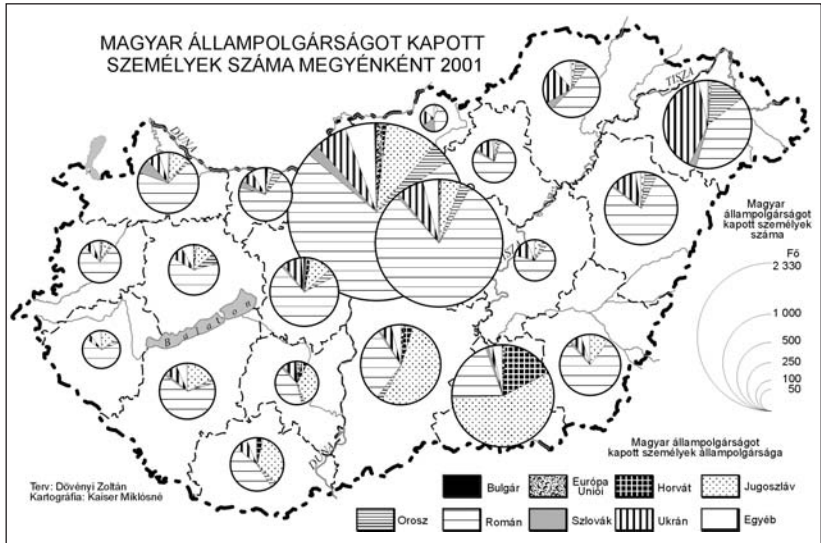
Az 1993–2001 között magyar állampolgárságot kaptak területi elhelyezkedése lényegében megegyezik az országban huzamosan élő külföldiek regionális megoszlásával. Ennek megfelelően az új állampolgárok fő szállásterülete a főváros és környéke: a vizsgált időszakban minden negyedik új állampolgár Budapesten, minden hatodik pedig Pest megyében – jórészt az agglomerációban – élt. Figyelemre méltó azonban, hogy az erős koncentráció valamelyest csökkent az idők folyamán: amíg 1993–1994-ben az új állampolgárok kb. 45%-a élt Közép-Magyarországon, addig az időszak végére ez az arány 40% alá csökkent.

Az új állampolgárok másik nagyobb koncentrációs területe a Dél-Alföld, ahol főleg Csongrád megyében élnek jelentősebb számban (1993–2001: közel 6000 fő). Ellentétben a fővárossal és környékével, a nagytérség részesedése érzékelhetően növekszik: 1993–1994-ben még csak 13–14%, az időszak végén azonban már 20% körüli.

Országos viszonylatban jelentős számban élnek új állampolgárok a román és az ukrán határ mellett fekvő Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is (egyenként kb.

négyezer fő). Az ország többi részén (Dunántúl, Észak-Magyarország) az új állampolgárok száma jóval alacsonyabb, esetenként elhanyagolható (pl. Nógrád megyében). Ez érvényes még azokra a megyékre is, ahol a gazdaság helyzete lehetővé tenné nagyobb számú új állampolgár letelepedését is (pl. Vas megye).

Említést érdemel az új állampolgárok magas urbanizációs szintje: amíg az őslakosság 2/3-a él városban, addig az új állampolgárok 3/4-e. Ez végül is nem meglepő, az újonnan

érkezők a városokban általában kedvezőbb letelepedési feltételeket találnak, mint a falvakban. A vidéki városok közül főleg Debrecenben és Szegeden él sok új állampolgárunk (3. ábra).

3. ábra

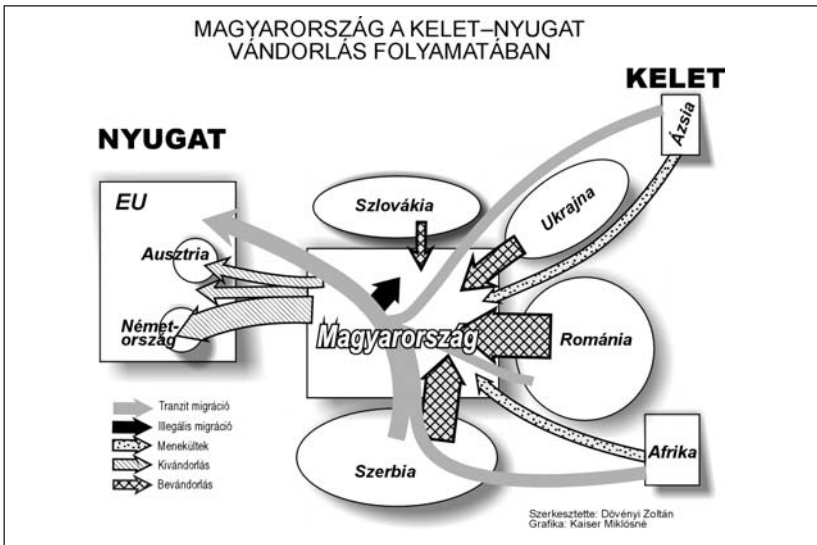
Mivel az új állampolgárok között több a nő, mint a férfi (kb. 55–45 arányban), valamelest ez is hozzájárul a nőbőlet növekedéséhez. Kismértékben ugyan, de új honfitársaink javítják a korstruktúrát, mert fiatalosabb populációt alkotnak, mint az őslakosság. Az új állampolgárok átlagos életkora azonban gyorsan nő (1993: 30,2 év, 2000: 35,3 év), s amennyiben ez a tendencia folytatódik, elenyészik a minimális korszerkezet-javító hatás is.

4. Magyarország a Kelet–Nyugat vándorlás folyamatában

Magyarország több mint ezeréves fennállása során meglehetősen gyakran volt a „népek országútja”, azaz sűrűn került bele abba a folyamatba, amit a modern időkben nemzetközi vándorlásnak neveznek. Ez természetesen nem a véletlen műve, ezeknek a népességmozgásoknak a hátterében mindig konkrét gazdasági, társadalmi vagy éppen politikai okok álltak. Ezekon túlmenően egy általános, korokon átívelő tényezőt mindenképpen meg kell említeni, méghozzá Magyarország földrajzi helyzetét. A térképre pillantva hamar világossá válik, hogy az Európát érintő népességmozgások jelentős részét Magyarországra még akkor sem tudná kikerülni, ha akarná.

Ennek oka elsősorban abban kereshető, hogy az Európa különböző részeit összekötő forgalmi folyosók egy része áthalad Magyarországon, illetve a Kárpát-medencén. Mivel a legális vagy illegális nemzetközi vándorlás résztvevői is ezeket veszik igénybe, szükségszerűen alakul ki ezeknek bizonyos csomósodása a térségben. Így nem meglepő, hogy a nemzetközi vándorlás minden fontosabb típusa megfigyelhető Magyarországon.

Aki- és bevándorlás esetében a fentiekén kívül jelentkezik még Magyarország gyakran emlegetett „kompország” funkciója is, azaz összeköti Keletet és Nyugatot. A bevándorlók meghatározó része – amennyiben Európát kétosztatúnak fogjuk fel – Keletről érkeznek, a kivándorlás fő iránya viszont Nyugat. Lényegében hasonló képet mutat – de már interkontinentális léptékben – a tranzitmigráció és a menekültek vándorlása is. Magyarország ezen „átjáróház” szerepét különösen az előbbi fejezi ki

plastikusan: a világ egészen távoli részeiből (főleg Ázsiából és Afrikából) érkező, jórészt illegális migránsok gyakran Magyarországon keresztül próbálják meg elérni hón áhitott céljukat, Nyugat-Európát (4. ábra).

4. ábra

A jövőre vonatkozóan nem jelentéktelen kérdés, hogy a fentiekben vázolt modell érvényes marad, avagy jelentősen megváltozik. Több jel is arra utal, hogy inkább az első változat tűnik reálisnak. Ezt leginkább a világ 2050-ig várható népesedési folyamatai támasztják alá. Az előrejelzésekből kitétnik, hogy a népességyarapodás különösen azokon a kontinenseken lesz ugrásszerű, ahonnan a tranzitmigráció keretében eddig is jelentős tömegek áramlottak át Magyarországon. S mivel eközben Európa részesedése a felére csökken a világ népességéből, mindenképpen a tranzitmigráció megerősödésére kell számítani.

Ez a köztes helyzet Magyarország számára előnyt és hátrányt egyaránt jelent. Amennyiben az ország rossz népesedési helyzetének javításához ki tudja válogatni a „demográfiai bónuszból” a megfelelő csoportokat, akkor még lehet is profitálni földrajzi helyzetünkéből. Amennyiben viszont a fő cél az illegális vándorlás elleni – egyébként meglehetősen reménytelen – küzdelem lesz, akkor úgy leszünk vesztesek, hogy magunk szalasztjuk el a nyerési esélyt. Hogy melyik változat valósul meg, az a jövőbeli migrációs politikánktól függ.